

КУДИ ЙДЕШ?

Глускін В.В.

професор Рівненського
економіко-гуманітарного інституту

Кожне сторіччя залишає про себе пам'ять у справах. Великі та малі справи спітаються у строкату глобальну картину реальності, яка переносить людину з її планами та мріями у новий час. Ніхто ще не знає, що буде з ними і яка ціна їх здійснення, але всі живуть надією, що сліди минулого - вдалі та гіркі, потрібні та безглузді допоможуть у майбутньому уникнути подальших помилок та вибухонебезпечних ідей, встати на твердий ґрунт суспільного прогресу. Проте, серед безлічі слідів, що стали історією, є слід, який кличе у безодню. Це - слід Молоха, котрий, за влучним висловом класика, не бажає пити нектар інакше, як із черепів вбитих, звірини, "що і вогонь зводить з неба додолу перед людьми". (Об. 13.13). Глибокою бороною він проходить по ниві творчості, культури і моралі, людським душам, вивертаючи затверділі пласти плотської ненажерливості, невгамовної пристрасті до наживи та влади, егоцентризму, безумства переділу та людиноненависництва. Його тверді відбитки приваблюють не тільки політиків, технократів, заповзятливих ділків і відвертих мізантропів, але й широкі маси людей легкодоступністю цілей, найближчою перспективою досягненості бажань. Згубні наслідки такого вибору дають про себе знати через багато десятиріч, коли суспільство вже встигло змиритись з новими хвилями розповсюдження зла як з неминучістю, добровільно ставши заручниками його влади. І хоча розум знаходить переконливі аргументи для засудження "бездумної" історії, а мистецтво викриває її безлюдність, ніщо вже не може змінити природну ходу історії, яка прокладена слідами звірини.

В контексті цієї віковичної проблеми 20-те століття не було винятком. Воно народилося на міцному фундаменті промислової революції, видатних наукових відкриттів, класичної культури та руху за емансипацію людини. Його заклики до свободи, рівності та незалежності, звернуті однаково як до правителів, так і до всіх верств населення, стали сполохом, що сповістив про початок нової історичної доби - знищення абсолютизму, розкріпачення духовних, інтелектуальних та моральних сил людини, радикальні зміни її становища у світі. Все ніби віщувало, що розум опанує логікою історії, стане її впорядкувальником та вчителем, знайде шляхи розв'язання найскладніших проблем, від яких залежатиме доля людини та народів світу.

Однак, як влучно зауважив Бернард Шоу, парадокс історії у тому, що зі своїх уроків вона не робить для себе уроків. Десь осторонь шуканої осі світової історії причаїлися ірраціональні сили, вичікуючи час, коли вони зможуть спростувати смисл історії, довести неможливість її каузального пояснення та оптимістичного прогнозування головних тенденцій

суспільного розвитку. Ніхто не міг перешкодити тому, що коли в наукових лабораторіях розроблялися фантастичні проекти освоєння земних надр, водних ресурсів та повітряного простору, а в промисловості впроваджувалися найсучасніші технології виробництва, в інших кабінетах виношували плани перетворення планети у фабрику по переробці сировини, а громадянського суспільства - в утилітарну систему, поділену на класи, партії, національні у групування та релігійні конфесії. Парадокс полягав у тому, що не тільки окремі народи, але й весь світ, всупереч розуму, прийняв прагматичні установки сильних світу цього як аксіому історії, не бачачи інших можливостей розв'язання колізій сучасного суспільства. І, як результат, вік, що прославив себе наукою, дивовижною технікою та засобами зв'язку, творчим ентузіазмом, революціями та радикальними реформами, відкрив шлях до ноосфери і зробив перший крок до практичного освоєння космосу, став свідком страшних наслідків незкоординованих масштабних перетворень. Все це говорить про те, що об'єктивні умови, якими причинами вони б не були викликані, відносні, тенденційні і, навіть, можуть суперечити кінцевій меті загального плану світової історії. Там, де немає координації, має зверхність субординація, тобто ієрархічна система обов'язковості взаємозв'язку по вертикалі, або авторитарна узгодженість, яка сама встановлює порядок існування речей. І важко не погодитися з тим, що таке становище, як у минулому, так і тепер, є умовою розвитку подій, які ми за старою звичкою називаємо закономірністю, в межах історії, відмірених часом.

Істина, вчив Гегель, повинна бути конкретною, розумпоти під цим її опредмечування. Проте, в історії опредмечування виступає як самоздійснення ідей, планів, програм, які так чи інакше відображають реальні сумарні можливості часу, але не можуть передбачити виникнення деструктивних тенденцій, що виростають як наслідок їх переродження. Захоплення та масовий ентузіазм, які супроводжують кожне велике відкриття чи експеримент віку, з часом змінюється розчаруванням, глибоким скепсисом, коли рух зупиняється на півдорозі, а розум - перед новою невизначеністю історії. Прикладом цього може служити досвід двох найбільш могутніх імперій двадцятого століття - світової соціалістичної імперії та фашистського рейху, кожна з яких реально претендувала на роль зразка соціального ладу майбутнього. Крах планів одномірного розвитку історії полягає не у помилках та прорахунках геростратів сучасної історії, а у неспроможності самої ідеї її штучного прискорення заради задоволення особистих амбіцій та нав'язливих ідей шляхом війн, революцій.

автократичних форм правління, дискримінації по відношенню до окремих народів та груп населення тощо.

Історія - це будні людського суспільства з усіма розв'язаними та нерозв'язаними проблемами, висхідними потоками та несподіваними перешкодами, які можуть загальмувати рух і, навіть, відкинути суспільство на декілька десятиріч та століть у минуле. В її калейдоскопі суперечностей важко знайти зверхню ідею, яка б могла стати реальністю для всіх часів та всіх народів світу, щоб сказати про себе: "тут - мудрість". Існує розхожий афоризм, на який не безпідставно посилаються деякі класики філософської думки: "Історія написана кров'ю". І це відповідає дійсності. Підраховано що за декілька тисячоліть років описаної людської історії лише триста років не знали кровопролиття. Правда і у тому, що після другої світової війни не було жодного року без війни. Але чи дає це право для узагальнень типу: "Історія не можлива без війн" або, як писав Ніцше: "Я кажу вам, блага війна освячує будь-яку справу"? Теж саме можна сказати і про неминучість колізій у розв'язанні суперечностей між людиною та суспільством, промисловістю та природою, законом та вільною волею, де уявна абстрагована гармонія вимушена поступатися перед доцільністю.

Для розуму, котрий вимушений визнати умовність логічних узагальнень для відтворення мозаїки всесвітньої історії, такий висновок примушує критично переглянути своє відношення до соціальних утопій, отих символічних кладовищ нездійснених ідей, які малюють майбутнє історії, абстрагуючись від її реального змісту. Самі по собі соціальні утопії не несуть негативного заряду, вони є продуктом чистої думки, зверненням незадоволеної свідомості до образу майбутнього як морально-психологічної компенсації своїх витрат. Тому за своєю формою утопії можуть бути довготривалими і навіть благочесливими як проекція руху до суспільного ідеалу. Але це лише ілюзорний рух думки, котра більше зайнята собою, ніж реальною історією. Для того, щоб матеріалізувати утопічні ідеї потрібні аж ніяк не утопічні, а реальні можливості та реальні засоби часу, інакше кажучи, найбільш імовірна можливість здійснення практичної мети.

Суспільна психологія консервативна. Вона скептично сприймає ідеї, які прагнуть віднести людину у неосяжне майбутнє, необжитий простір незрозумілих відносин, що суперечать здоровому глузду. У своїх планах суспільство спирається, насамперед, на досвід історії як прагматичну основу здійснимості ідей, тверезо порівнюючи дистанцію між існуючим та мрією. Щоб зламати опір пануючої ідеології, штучно прискорити прогрес реалізації своєї утопічної стратегії, влада, не рахуючись з невинуватими витратами, вимушена вдаватися до насильства, не зупиняючись перед терором, щоб примусити народи відмовитись від традиційної прив'язаності до колишнього устрою життя. Але можливості політичної влади не безмежні. Вона може нав'язати суспільству новий спосіб життя, традиції, однак не має влади над егоцентричним ядром людини, яке через психіку та свідомість повертає пам'ять до переваг минулого, пережитого. Рано чи пізно, але доводиться визнати, що утопічна картина - надбання однаків, але не маси, що подальша боротьба за неї обертається спадом виробництва, зниженням життєвого рівня мас, моральною та духовною деградацією суспільства. Разом з розвінчанням утопії гине і стара влада.

Така доля чекала утопію побудови комуністичного суспільства. Її запальні гасла - безплатність, зрівняльне розподілення, тотальне усупільнення, починаючи з людини і закінчуючи її буттям, відмирання держави та заміна її суспільним самоуправлінням - століттями вабили найбільш частину людства (згадаймо слова пролетарського гімну "Хто був нічим, той стане всім") ідеєю торжества справедливості. Люди просто вірили, що її здійснення принесе їм, всупереч Святому Писанню, рай у їх земному житті. Наукове обґрунтування утопії класиками марксизму дозволило політичним партіям розробити конкретну програму побудови суспільства майбутнього. А втім, від "науковості" комунізму мало що залишилося вже в перші роки експлуатації ідеї. Бо інакше доведеться визнати, що існує можливість "наукового" виправдання необхідності масового терору, злочину проти людяності. Однак, слава Богу, такої науки не було і не може бути, а комуністичні гасла виявилися знаряддям політичного екстремізму.

Істина комунізму в його саморозпаді. Хоча хронологічно світова соціалістична система буквально безкровно розвалилася на очах протягом кількох тижнів, а її оплот - СРСР, досвід якого повинен, як планувалося, стати взірцем здійсненості комуністичного ідеалу, наказав довго жити за одну "лісову" ніч, симптоми агонії комуністичної утопії виявилися в трагічній ДОЛІ людини в часи індустріалізації та колективізації, голодомору та "великого терору", геноциді проти народів та переслідуванні "інакомислячих", узурпації політичної влади та її морального переродження. Кінцеву причину перетворення комуністичного ідеалу у політичну форму однопартійної та одноосібної влади слід шукати не в особистих якостях керівників всіх рангів, а в антиісторичності комуністичних утопій, актуальній несумісності суспільного ідеалу та його прагматичного втілення.

Але відмова від соціалістичного будівництва та комуністичних програм колишніх країн соціалістичного табору та всього, що залишається після нього, поставила проблему визначення нової орієнтації внутрішнього та зовнішньополітичного курсу, від якого залежала їх подальша доля в системі країн світової інтеграції. Для країн, які були анексовані Радянською владою у переддень другої світової війни, або держав Центральної та Південно-Східної Європи, що опинилися в соціалістичному таборі всупереч своїй волі, рішення було безальтернативним: відновити тимчасово зруйновану соціалізмом систему загальноєвропейських економічних відносин та політичну автономію. Більш складні завдання постали перед тими народами, які були вимушені оволодівати досвідом будівництва своєї національної держави в умовах економічної дезінтеграції та політичного протистояння партій, етнічних та соціальних груп, дискримінаційних заходів впливових сил, що зберегли активи колишнього Союзу, використовуючи їх як економічні та фінансові важелі зміцнення свого домінуючого становища у міждержавних відносинах.

Серед них опинилася й Україна. В трагічній

історії її боротьби за самостійність питання про державність стало питання життя та смерті нації. Тому перші кроки після проголошення незалежності Україна почала з розбудови держави як гаранту самовизначення своєї подальшої історичної долі. Що цей процес іде нелегко - відомо всім. Адже до влади приходить чимало осіб, котрі, скажімо відверто, ще далекі від розуміння складності механізму державобудівництва. Є чимало прикладів, коли під пристойним приводом недосконалості законопроектів або важливих адміністративних розпоряджень невинувато зволікається їх прийняття, що приводить до знецінення фактору часу та заповнення його свавіллям. На жаль, трапляються випадки, коли законодавці та виконавці самі не поважають закон, використовують довір'я виборців як право на професію, зміну свого соціального статусу. Але, попри все, українська держава є, діє, зміцнюється: все питання у тому, щоб ідея української держави стала національною ідеєю.

Звичайно, потрібен час, щоб маси "переломали" в собі психологію байдужості до історії, стару традицію обивателя: "Равлик повзе і віз за собою везе"; усвідомили свою причетність до нашого ще не впорядкованого сьогодення, прониклися думкою, що розбудова української держави - справа не чиновників або не великого гурту осіб, котрі дістали тимчасові повноваження народу, а самого народу - справжнього суб'єкта історії. Але цей час не може бути розтягнений до нескінченності. Усвідомлення - це результат освоєння дійсності, підтвердження суверенного права людини впливати на події, відповідно до своїх інтересів. Історія знає приклади, коли в критичний період держава вимушена звертатись за підтримкою до народу, його волі та розсудливості, шукати в його масі захист, щоб врятувати себе від загибелі. І цим актом вона ставить все на свої місця, підтверджуючи девіз стародавніх гуманістів: "Не народ для держави, а держава для народу". Як бачимо, багатьом з тих, хто увійшов в політику на гребені мітингової та передвиборчої хвилі, не вистачає цієї мудрості. Забувши, що у недалекому минулому вони були часткою маси, тепер вважають нормальним приймати відповідальні рішення без маси та всупереч масі, обумовлюючи свої права тим, що їм видніше з верхніх поверхів державної влади. Що ж, за дубовими дверима службових кабінетів не чути стогону вулиці.

Звісно, масу може захопити стихія, і тоді недоречно політикам чи урядовцям плентатися, як кажуть, у хвості, мовчазно спостерігати некерований рух. Проте і в деяких масах можна помітити здоровий глузд, мотивацію руху, маючи на увазі її повчальний досвід пережитого, підсвідоме пробудження чуття небезпеки, яке загрожує її існуванню. І, взагалі, хто може довести, що та чи інша ухвала, проект, реформа, навіть якщо врахувати високий рівень їх наукового обґрунтування, стануть панацеєю оздоровлення економіки та соціального життя, якщо вони не знайдуть підтримку у народі? Стара, як світ, елітарна формула одвічної субординації історії "Народ не доріс до високих ідей" - не пояснює, чому саме цей народ в масі своїй мусить виправляти у своєму буденному житті хиби таких планів ціною власних зусиль. І забезпечувати, таким чином, поступовість у розвитку суспільства. Не відкидаючи евристичне значення ідей

для історії, зауважимо, що самим по собі ідеям не притаманна магія самоздійснення, що в ланцюгу їх перетворень невідступно стоїть людина. Тому охороняти і поважати гідність та права людини, сприяти її творчим ініціативам - це перший та головний обов'язок держави, її урядовців чи чиновників. Але якщо урядовець, після того, як його непопулярне рішення викликає акт масової непокори, боїться вийти сам на сам до людей і подивитися їм прямо в очі, йому місце, як мудро зауважив Сковорода, у полковому оркестрі, а не командувати ротою. Коли влада не знаходить рішення однаково прийнятної для обох сторін і прагне розв'язати проблему методом примусу, її дії приймають форму ототожнення себе з законом, в якій не важко вгадати справжній смисл - замах на права людини. У таких випадках вольове рішення приймає особисте забарвлення, може на очах перетворитись у самодурство бюрократа, а його подальше перебування на посаді - стати причиною недовіри до влади.

Зараз, коли українська держава стоїть на шляху укорінення правової основи соціально-економічних та політичних перетворень, надзвичайно важлива проблема довіри народу до влади, виключення з її боку дій, які можуть викликати вибух обурення з неконтрольованими наслідками і відкинути державну політику національного відродження України на невизначений час. Не забувати, що не тільки держава, але й кожна людина в цей важкий для них час розв'язують для себе стародавнє питання загальнолюдської долі: "Quo vadis (Куди йдеш)?" І від того, який буде вибір, залежатиме наше майбутнє.